

незалежної експертизи соціально-економічних програм, що є особливо важливим для сучасного динамічного світу, котрий бурхливо розвивається. Об'єднуючи наукову еліту суспільства, Академія наук має всі можливості для удосконалення системи утворення і підготовки кадрів.

На тлі багатьох видатних досягнень найбільше значення для розвитку вітчизняної і світової науки мало створення Є.О. Патонем науково-інженерної школи в галузі електрозварювання металів. Журнал «Наука і суспільство» активно висвітлював досягнення вітчизняної і світової науки. Враховуючи всю новизну радянської доби, друковане видання надавало перевагу новітнім відкриттям саме соціалістичної науки.

Уперше на сторінках журналу «Наука і суспільство» відображені основні етапи становлення і розвитку науки і техніки, де провідною тематикою журналу в 1950 – 1960-ті роки була історія електрозварювання. Саме цій проблематиці журнал «Наука і суспільство» присвятив рубрику «новини радянської техніки», де помістив лише за 1951 – 1969 рр. десятки статей, заміток, повідомлень та кореспонденцій.

Журнал відіграв важливу роль в популяризації досягнень вітчизняної науки з електрозварювання, розкрив імена видатних вчених, конструкторів, організаторів науки і освіти України. Журнальні публікації підтверджують, що наукові відкриття підпорядковувалися вирішенню народногосподарських завдань розвитку. Історичний досвід діяльності Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона, його структурних і виробничих підрозділів має велике значення для розв'язання сучасних завдань економічного розвитку України.

-
1. Патон Б.Є. Нове в електрозварюванні // Наука і суспільство. – 1951. – № 7. – С.16 – 18.
 2. Там само.
 3. Лебедь Д.П. Мости будують на заводі // Наука і суспільство. – 1954. – № 9. – С. 9.
 4. Там само.
 5. Там само.
 6. Патон Б.Є. Нове в електрозварюванні // Наука і суспільство. – 1951. – № 7. – С. 17.
 7. Патон Б.Є. Наука людині // Наука і суспільство. – 1969. – № 5. – С. 7.

Олександр Потильчак
(м. Київ)

ІНТЕРНОВАНИ ЯПОНЦІ В РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ (1945 – 1956 рр.): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано історичну літературу з проблеми перебування інтернованих японських військовослужбовців у таборах для військовополонених на території СРСР у повосний період. Наголошується, що українські сторінки цього питання поки що залишаються практично недослідженими.

Проаналізовано історическую літературу по проблеме пребывания интернированных японских военнослужащих в лагерях для военнопленных на территории СССР в послевоенный период. Подчеркивается, что украинские страницы этого вопроса до сего времени остаются практически неизученными.

Протягом тривалого часу, говорячи про війни, політики, журналісти, вчені розмірковували виключно про їх політичний і військовий бік, обговорювали стратегію і тактику сторін, бойові трофеї, матеріальні та територіальні завоювання переможця та втрати переможеного. Проте майже завжди у цих розмовах забували про людей, які були втягнені у війни та поповнили сумний мартиролог їх жертв.

Україна та Японія – дві різні цивілізації, дві зовсім відмінні культури. Країни, що їх розділяють не лише десятки тисяч кілометрів. Протягом багатьох десятиліть у ХІХ – ХХ ст. українці і японці дивилися один на одного через призму негативних стереотипів у відносинах імперської Росії, а пізніше Радянського Союзу та Японії. Відтак, упродовж тривалого часу японська тематика в історичних студіях ґрунтувалася не на об'єктивному пізнанні цієї країни та її народу, а на системі штучно нав'язаних правлячими режимами своїм народам упереджень.

Образ Японії, що склався у радянській науковій літературі з історії російсько-японських відносин – це майже завжди образ явного чи потенційного ворога. Дотримуючись такої офіційної лінії, практично усі дослідники звинувачували «японський мілітаризм» у агресивній імперській політиці. Подібна, далека від наукової виваженості та толерантності риторика, підкріплювалася й відповідною методикою – застосуванням подвійних стандартів в оцінці політики Японії, неправомірно широким тлумаченням окремих заяв японського керівництва, безпідставним приписуванням державній політиці Японії в цілому поглядів, що їх сповідували в основному ультраправі цієї країни тощо. Зрештою, замовчувалися ті дії офіційних осіб Японії, що не вписувалися у випробувану десятиліттями канву звичних стереотипів. У відповідності до пануючої в той чи інший період політичної лінії радянського керівництва, тенденційно трактувалися ті чи інші зовнішньополітичні кроки Японії. Як результат – в історіографії російсько-японських відносин як з одного, так і з іншого боку, панувала тенденційна, політично та ідеологічно упереджена позиція, а чимало важливих питань спільного минулого не досліджувалися зовсім. До кола таких «заборонених» і штучно виведених за межі актуальної дослідницької проблематики радянської історичної науки тем, відноситься і проблема японського інтернування в СРСР завершального періоду Другої світової війни і повоєнного часу. Остання є порівняно новою для пострадянської, зокрема й української, історіографії.

У численній радянській військово-історичній літературі з історії Другої світової, війни СРСР та Японії 1945 р. присвячено чимало праць. У них докладно описується хід підготовки та ведення військової операції на Далекому Сході, інші питання. Проте всі без винятку радянські дослідники зосереджувались на висвітленні переможного наступу Червоної армії в Манчжурії. Натомість зворотна сторона подій – військові втрати і трагічна доля полонених – залишалися табуєваними для історичного вивчення. Навіть у багатотомних виданнях з історії Другої світової війни, що з'являлися в Радянському Союзі в 60 – 80-х рр., читач у кращому випадку натрапить лише на короткі згадки про кількість взятих у полон вояків Квантунської армії [1]. Подібні фрагменти тут слугують виключно як ілюстрація військової звитяги Червоної армії. Про те, що сталося з японськими військовополоненими далі, якою була їхня доля – жодного слова. Подібним чином і в літературі з історії радянсько-японських відносин, міжнародних відносин на Далекому Сході після Другої світової війни проблема військовополонених згадується вкрай поверхово, як дотична до інших тем [2]. Додамо, що усі ці роки практично недосяжними для дослідників залишалися архівні матеріали про військовополонених в СРСР, і японських бранців зокрема.

Наприкінці 80-х рр. минулого століття почали частково відкриватися раніше засекречені архівні фонди, тема військового полону та інтернування стала жваво обговорюватись на шпальтах періодичних видань. З'явилась чимала кількість газетних і журнальних публікацій у центральних і регіональних радянських і російських виданнях [3]. Звичайно ж, ці матеріали не містили серйозного наукового аналізу проблеми, ґрунтувалися виключно на свідченнях учасників і очевидців подій 60-річної давнини, мали характерні риси «інформаційної сенсації». Водночас вони пробудили у суспільстві інтерес до теми японського інтернування в повоєнному СРСР.

Своєрідними перехідними від типово журналістських публікацій до аналітичних праць можемо визначити роботи співробітника Інституту сходознавства РАН А.А. Кириченка [4]. Їх автор підтримував тісні стосунки із Всеяпонською асоціацією колишніх військовополонених і особисто з її президентом Сайто Рокуро, виступав із численними інтерв'ю в засобах масової інформації Японії та став досить відомим у цій країні.

У 1989 р. в Іркутську за фінансової підтримки Всеяпонської асоціації колишніх військовополонених було проведено чи не першу науково-практичну конференцію з проблем сибірського інтернування. Форум зібрав учених, журналістів, громадських діячів із Забайкалля і Далекого Сходу Росії – регіонів, де у повоєнні роки в таборах для військовополонених утримувалася лівова частка інтернованих вояків Квантунської армії. Виключною метою японської сторони на цій конференції було залучення широкої російської громадськості до відновлення та упорядкування вцілілих місць поховань, збереження пам'яті про десятки тисяч померлих у радянському полоні японських солдатів і офіцерів. Матеріали доповідей учасників конференції так і не були опубліковані [5].

Невдовзі з'являються і перші суто наукові публікації, темою яких стала проблема перебування в СРСР японських інтернованих військовослужбовців. Їх автори спиралися вже на конкретні документальні матеріали із щойно розсекречених архівних фондів центральних і регіональних архівів СРСР і Російської Федерації. Важливими у цьому контексті є праці московського вченого, фахового військового юриста В.П. Галицького [6], а також дослідниці із Владивостока Є.Ю. Бондаренко [7]. Працюючи в фондах центральних архівів Радянського Союзу В.П. Галицький вперше залучив до наукового обігу численні документальні матеріали, що проливали світло на життя і долю японських бранців у сталінських таборах, опублікував документи, котрі регламентували режим табірної утримання та трудового використання інтернованих, навів уточнені дані про кількість інтернованих до СРСР японців, рівень смертності в таборах. Однією із заслуг автора є використання комплексного підходу при вивченні проблеми японських військовополонених у СРСР. В.П. Галицький розглядає її у взаємозв'язку з аналогічними проблемами бранців інших національностей (угорців, німців, фінів) [8]. Визнаючи доробок вченого як важливий внесок у вивчення проблеми, водночас підкреслимо, що автор так і не зміг до кінця позбавитись впливу стереотипів радянського часу. Наразі аналіз низки документів далекий від критичного погляду, через що часто-густо виглядає однобічним. В.П. Галицький, наприклад, замовчує факти, що невігідно репрезентують політику радянського режиму стосовно японських бранців, і навпаки, без жодного критичного аналізу наводить дані, котрі свідчать про майже батьківське піклування партійних, радянських органів і НКВС про полонених японців.

Із початку 90-х рр. ХХ ст. до проблеми японських військовополонених в СРСР звертаються російські історики в регіонах Сибіру і Далекого Сходу. Використовуючи матеріали місцевих архівів (головним чином архівів місцевих управлінь внутрішніх справ і колишніх архівів КПС), вони досліджують питання розміщення таборів і табірних відділень, аналізують чисельність японських бранців у тому чи іншому регіоні, кількість померлих, стан їхніх поховань, вивчають питання трудового

використання інтернованих вояків Квантунської армії на будовах Сибіру і Далекого Сходу. До такого роду наукових публікацій відносимо праці згадуваної вище Е.Ю. Бондаренко.

У 1991 р. світ побачила перша публікація з нашої теми відомого нині іркутського історика С.І. Кузнецова [9]. Наступного року в Москві виходить упорядкована цим автором карта дислокації таборів, їхніх відділень, окремих робочих батальйонів і місць поховань японських інтернованих на території Іркутської області [10]. Ця публікація стала результатом ретельної аналітичної обробки матеріалів відомчого архіву Іркутського УВС і призначалася для японських туристів, які бажали відвідати місця останнього спочинку своїх рідних і близьких, котрі так і не повернулися з полону. Карта внесла чимало уточнень даних щодо місць поховань японців в регіоні.

У 1994 – 1995 рр. група іркутських дослідників випускає тематичний Науково-інформаційний бюлетень з проблем інтернування, полону та заслання. Японським інтернованим були присвячені два випуски останнього [11]. Окрім статей, що торкалися різних аспектів сибірського інтернування японців, у бюлетенях публікували документи місцевих архівів. На початку 90-х рр. ХХ ст. розпочав наукові пошуки в руслі тематики японських інтернованих на території Бурятії дослідник із Улан-Уде О.Д. Базаров. У співавторстві з С.І. Кузнецовим він опублікував невеличку працю, де вперше уточнив чисельність японців інтернованих у таборах на території Бурятської АРСР, перерахував усі місцеві табірні відділення і кладовища, підрахував кількість померлих [12].

У 1994 р. С.І. Кузнецовим було захищено докторську дисертацію з історії інтернування японців до СРСР [13]. У праці узагальнено численні та різноманітні документальні матеріали і попередні дослідження по Іркутській області, Алтайському краю, Республіці Бурятії. Автор використав матеріали по Красноярському краю, Магаданській області, іншим краям та областям Далекого Сходу Росії, де у 1945 – 1956 рр. утримувалися інтерновані до СРСР японці. Дисертантом досить докладно були досліджені обставини інтернування японців, їх територіальний розподіл, міжнародно-правові аспекти полонення та інтернування, використання інтернованих як робочої сили в різних галузях господарства СРСР, особливості табірної системи для військовополонених, умови утримання та існування бранців у таборах, особливості медичного обслуговування, причини і динаміка смертності серед інтернованих японців, особливості та обставини репатріації, стосунки бранців і місцевого населення, низка інших питань. Автор зробив спробу аналізу особливостей адаптації колишніх інтернованих на батьківщині. Він вперше в пострадянській історіографії залучив до наукового обігу матеріали архіву американського генерала Д. Макарура, що стосувалися питань перебування японських військовополонених на території Радянського Союзу. Серед іншого, наукова праця С.І. Кузнецова має вагу ще й тому, що саме цей дослідник здійснив по-суті першу масштабну спробу статистичного аналізу та топографічного визначення місць поховань японських інтернованих на території СРСР. Основні положення дисертаційного дослідження С.І. Кузнецова знайшли висвітлення в низці наукових статей [14] навчальному посібнику і монографії [15]. Результатом подальшої праці дослідника став вихід у 2002 р., спочатку в Японії, а згодом і в Росії, історіографічного дослідження проблем полону періоду радянсько-японської війни 1945 р. У книзі вперше визначені етапи розвитку історіографії проблеми, проаналізовані основні фундаментальні праці та численні статті по темі.

Під кінець останнього десятиліття ХХ ст. російськими істориками були окреслені всі основні проблеми дослідження по темі японського інтернування, залучені до наукового обігу численні документи партійного керівництва, уряду, НКВС (МВС), що стосувалися питань полонення, інтернування, утримання, трудового використання

та репатріації японців [16]. Тоді ж розпочалась активна розробка регіональних особливостей перебування японських бранців у різних областях і краях величезного СРСР, робилися спроби пошуку нових сюжетів. Табірну мережу для японських військовополонених на території Хабаровського краю дослідила історик із Комсомольська-на-Амурі М.А. Кузьміна. Автор наводить дані про чисельність інтернованих японців у таборах і спецшпиталях регіону [17]. У 1997 р. вийшла друком невеличка за обсягом, проте досить змістовна, книга Є.Ю. Бондаренко, присвячена японським військовополоненим на Далекому Сході СРСР [18]. У цьому ж році в Іркутську О.Д. Базаровим захищається кандидатська дисертація, у якій йшлося про перебування японських інтернованих на території Бурятії [19]. Матеріали цього дослідження покладені автором в основу монографії, що побачила світ також у 1997 р. [20]. Табори для японських інтернованих на території Красноярського краю стали темою кандидатської дисертації М.Н. Спірідонова, захищеної у 2001 р. [21]. Наступного року, знову ж таки в Іркутську, захищається кандидатська дисертація С.В. Карасьова. Темою цього дослідження стали японські інтерновані на території Читинської області [22]. Автор, окрім традиційних для подібних праць розділів про табори для японських бранців, наводить цікаві матеріали щодо полонення, інтернування та утримання в читинському таборі імператора Манчжурії Генрі Пу I та його численного двору.

Початок нинішнього століття в російській історіографії нашої теми позначився новим рівнем узагальнення проблеми японського інтернування в СРСР, вдалими спробами аналізу нових, до цього часу недосліджених її аспектів. У 2002 р. публікується монографія дослідниці із Владивостока Є.Ю. Бондаренко. Автор зробила спробу узагальнення досвіду утримання іноземних військовополонених на Далекому Сході Росії у період Першої і Другої світових воєн [23]. Зрозуміло, що більшість розроблених сюжетів і порушених у книзі проблем стосуються саме японських інтернованих. Результатом багаторічної праці авторки став захист нею у 2004 р. докторської дисертації [24]. У цій праці до наукового обігу введено чимало нових, раніше невідомих дослідникам документів і матеріалів. У колі досліджуваних Є.Ю. Бондаренко питань умови життя японців у таборах, їх трудове використання на будівництві та в промисловості, медичне обслуговування, ідеологічна обробка військовополонених, особливості стосунків із місцевим населенням, адаптація репатріантів на батьківщині. Досліджуючи перебування на Далекому Сході різних груп військовополонених, дисертантка наводить порівняльні дані їх чисельності по країні. Окрім іншого, автор практично вперше зробила спробу вивчити таке важливе питання як рух світової громадськості за прискорення репатріації іноземних, передусім японських, військовополонених із СРСР.

Вивченню політичних аспектів проблеми японських військовополонених у Радянському Союзі в контексті міжнародних відносин присвятила свої дослідження співробітниця Інституту сходознавства РАН Є.Л. Катасонова [25]. 2003 р. в Москві виходить її фундаментальна монографія «Японські військовополонені в СРСР: велика гра великих держав». У праці, написаній на основі унікальних архівних матеріалів, більша частина яких вперше була залучена до наукового обігу, автор здійснила докладний аналіз відносин Радянського Союзу і країн-союзників по Антигітлерівській коаліції в контексті проблеми перебування в СРСР японських військовополонених, складностей переговорного процесу між СРСР і США з питань повоєнного врегулювання в Японії [26].

Друга половина нинішнього десятиліття відрізняється не лише кількісним, але також і якісним поступом у розвитку російської історіографії сибірського інтернування 1945 – 1956 рр. Проблема полону нині розглядається не сепаровано, а в контексті інших питань історії радянсько-японського військово-політичного протистояння 30 – 40-х рр. ХХ ст. Йдеться передусім про низку праць вже згаданого нами вище забайкальського

історика С.В. Карасьова. Протягом 2003 – 2007 рр. цей автор опублікував цикл монографій [27], добірку статей і брошур [28], у яких виклав власну версію аналізу проблеми полону і його наслідків у радянсько-японській війні 1945 р. Логічним підсумком цих студій став захист у жовтні 2007 р. докторської дисертації [29]. У праці автор дослідив процес полонення японських військовослужбовців у ході війни з Радянським Союзом; підрахував та зробив спробу встановити точну чисельність військовополонених, котрі опинилися в радянських таборах, зокрема й вищого командного складу японської армії та імператорської родини Маньчжоу-Го; всебічно вивчив процес розміщення та утримання японських військовополонених на території СРСР, а також розглянув і проаналізував роботу оперативно-чекістських підрозділів таборів для японських бранців.

2001 – 2005 рр. також позначилися появою в Росії цілої низки праць, які тим чи іншим чином торкаються питань полону часів війни з Японією 1945 р. Зокрема, у 2001 р. світ побачила монографія військового історика А.В. Шишова, предметом вивчення у якій стала історія військових конфліктів Росії та СРСР із Японією [30]. Аналізуючи хід бойових дій, дослідник називає чисельність полонених Червоною армією японців і їхніх союзників – 573984 особи. На жаль подальша їх доля залишилася недослідженою, як і питання про полонення та інтернування до СРСР етнічних японців-цивільних осіб.

У тому ж таки 2001 р. виходить друком монографія І.В. Можейка [31]. Автор досить докладно розглядає проблеми, що призвели до вибуху Другої світової війни, зростання напруженості в міжнародних відносинах у Південно-Східній Азії та аналізує роль Японії у цих подіях, розкриває основні етапи бойових дій. Проте, розглядаючи питання полонення японських військ Червоною армією, дослідник не конкретизує чисельність померлих і переданих іншим країнам японських бранців, а також помилково обмежує географію розміщення інтернованих японців у СРСР лише районами Далекого Сходу, Сибіру та Казахстану. У праці зустрічаються й інші неточності та помилкові твердження.

Ще одним дослідженням, де автор побіжно торкається питання японських військовополонених у СРСР, є книга відомого японознавця, провідного наукового співробітника Центру військової історії Росії Інституту російської історії РАН К.Є. Черевка [32]. Праця присвячена історії радянсько-японських відносин 20 – 40-х рр. ХХ ст. У 2003 р. вийшла друком історико-біографічна книга В.Н. Усова «Останній імператор Китаю» [33]. Серед інших епізодів життя імператора Манчжоу-Го Пу І, автор розглядає обставини його полонення та перебування у радянських таборах і в'язницях Китаю. Так само епізодично тема військовополонених японців присутня і в спільній монографії К.Є. Черевка та А.А. Кириченка [34]. На кількох сторінках праці дослідники викладають передісторію прийняття рішення про депортацію інтернованих військових і цивільних японців із території Маньчжурії, Кореї, Південного Сахаліну і Курильських островів до Радянського Союзу, наводять загальні цифри полонених Червоною армією японців, а також територіальний розподіл цих бранців по СРСР. Цікаво, що подаючи перелік регіонів, де у повоєнні роки в таборах утримувалися японські військовополонені – Казахстан, Узбекистан, Бурято-Монгольська АРСР, Алтайський, Красноярський, Приморський і Хабаровський краї, Читинська та Іркутська області, автори жодним чином не згадують Українську РСР. Незнання, чи ігнорування факту перебування тисяч японських інтернованих на території України є характерним і для решти російських авторів. Жоден із них про це у своїх працях не говорить.

На відміну від СРСР і Російської Федерації, в Японії проблема сибірського інтернування давно і міцно закріпилася у свідомості сотень тисяч громадян цієї країни, адже вона стосується життя і долі колишніх бранців, їхніх родин, рідних і близьких. Упродовж повоєнних десятиліть тут виходили й продовжують активно публікуватися газетні і журнальні статті, популярні книги про полон, написані колишніми бранцями

радянських таборів мемуари, альбоми фотографій, малюнків, путівники по місцях поховань. У цій літературі наводяться різноманітні, часом суперечливі та контраверсійні дані, неоднозначні оцінки. Серед численних публіцистичних і мемуарних видань на цю дуже актуальну для Японії тему, особливо відмітимо низку праць Мацуї Хісао, Мазди Токусіро, Сайто Кунио, Сайто Рокуро, Сірайї Ісає [35]. Активізація уваги до теми сибірського інтернування в СРСР на межі 80 – 90-х рр. ХХ ст. спричинила появу у регіональній далекосхідній російській періодиці чималої кількості публікацій мемуарного характеру. На загал це перекладені російською мовою спогади колишніх інтернованих японців [36].

Характеризуючи японську історіографію нашої проблеми, слід відмітити її характерну особливість – на тлі численної публіцистики і мемуарних публікацій, суто історичних праць на тему інтернування японців до СРСР у 1945 – 1956 рр. на диво обмаль. На нашу думку це можна пояснити не лише відсутністю доступу до джерельної бази радянських архівів, але й надзвичайно суб'єктивним характером цієї теми для самих японців – колишніх військовополонених. На думку самих японських вчених-істориків, у них на батьківщині поки що немає серйозних наукових досліджень з проблеми військовополонених – цей напрям лише формується.

Здобутки вітчизняної історичної науки у царині теми японських військовополонених Другої світової війни в СРСР залишаються поки-що скромними. Це й зрозуміло, адже для України (на відміну від тієї ж Росії) проблема японських бранців не є такою вже актуальною. Якщо серед російської громадськості це питання викликає жваві дискусії та суспільний резонанс, то в Україні тема японських військовополонених є предметом виключно вузькофахових наукових інтересів окремих дослідників.

Поодинокими у цьому історіографічному сегменті є дослідження начальника Центрального музею Збройних Сил України, полковника В.В. Карпова, котрий виявився чи не єдиним із українських військових істориків, котрого зацікавили обставини полонення, утримання в радянських таборах і репатріації Квантунської армії у 1945 – 1956 рр. Розробляти тему дослідник почав ще на початку 90-х рр. ХХ ст., працюючи тоді на посаді начальника музею Далекосхідного військового округу [37]. Перша публікація автора в Україні побачила світ у 1995 р. [38], а через два роки вийшла друком російською мовою його монографія «Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии». На той час це було одне із небагатьох видань подібної тематики поряд із працями російських істориків [39]. Широка документальна основа книги дала можливість автору висвітлити причини вступу СРСР у війну з Японією, спонукальні мотиви прийняття Й. Сталіним рішення про використання японських військовополонених на роботах у Сибіру, на Далекому Сході та в Середній Азії, розкрити обставини політичної роботи серед японських бранців, репатріації з СРСР японського цивільного населення та військовополонених. Проте український історик, як і його російські колеги, жодним словом не згадує про тисячі інтернованих японських солдатів і офіцерів, котрі у 1946 – 1949 рр. були розміщені в таборах військовополонених на території Української РСР і працювали на відбудові зруйнованого господарства республіки. У 2001 р. книга вийшла в перекладі японською мовою у видавництві «Хоккайдо Сімбун» [40].

Результатом подальших наукових досліджень В.В. Карпова став успішний захист першої у вітчизняній історичній науці дисертації, присвяченої темі японських бранців у радянському полоні [41]. Окремі результати цього дослідження були опубліковані в кількох наукових статтях [42]. Матеріали кандидатської дисертації розкривають обставини капітуляції, полонення та інтернування Квантунської армії до СРСР, трудового використання японських військовополонених і їх репатріації упродовж 1946 – 1956 рр., а також суть їх ідеологічного перевиховання в таборах. Автор вважає, що головною метою інтернування японських військовополонених до

Радянського Союзу було намагання режиму компенсувати таким чином спричинений війною брак робочих рук і використати працю сотень тисяч бранців в економіці СРСР. Певне значення мали військово-політичні та ідеологічні чинники. Відзначаючи певні труднощі у становищі японських військовополонених у радянських таборах, В.В. Карпов наголошує, що це становище не йшло ні в яке порівняння з жорстоким і безжальним ставленням самих японців до військовополонених захоплених ними. На думку автора, японські військовополонені хоч і залучалися до роботи у різних галузях господарства, проте важливе завдання радянського керівництва полягало в їх ідеологічній обробці, вихованню бранців у дусі комуністичної ідеології, прищепленні цінностей радянського способу життя. У цьому контексті дисертант дослідив форми і методи політичної роботи серед військовополонених, діяльність політичних органів по індоктринації загалу бранців, їх радянзації. Своє висвітлення на сторінках кандидатської дисертації В.В. Карпова знайшла й проблема руху опору японських військовополонених у радянських таборах. Досліджено організаційні засади та запропоновано авторську версію періодизації основних етапів репатріації японських військовополонених на батьківщину. Розглядаючи проблему смертності серед японських військовополонених дослідник підрахував відповідну статистику – 92153 загиблих, справедливо зазначаючи, що ця кількість жертв полону є лише наближено вірогідною. Підводячи підсумки своєї праці та визначаючи перспективні напрямки подальших досліджень проблеми, В.В. Карпов одним із таких напрямків називає вивчення українських сторінок історії японських військовополонених у СРСР [43]. Ця коротка фраза з автореферату дисертації дістала й публічне підтвердження. Факт перебування в трьох східних областях України в повоєнний період близько 5000 японських військовополонених був озвучений В.В. Карповим в інтерв'ю журналу «Камуфляж» наприкінці 2004 р. [44]. Щоправда, зробивши таку заяву журналістці дослідник припустився помилки, адже, за відомими авторам цього дослідження документами, виходить, що японські бранці утримувалися в таборах на території п'яти регіонів – Харківської, Запорізької, Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей. Про перебування японських військовополонених на території Української РСР В.В. Карпов згадав і в доповіді, виголошеній на міжнародній науковій конференції «Військовий полон та інтернування. Погляд через 60 років», що проходила у Києві 2 – 4 червня 2006 р. [45].

Проте далі констатації факту підкресленого з архівних даних справа не зрушила. Протягом 2006 – 2007 рр. у засобах масової інформації України та Японії з'явилося кілька спорадичних, з претензією на інформаційну сенсацію, повідомлень про факт перебування японських інтернованих на нашій землі у повоєнні роки. Японська газета «Санкей сімбун» 10 червня 2006 р. п'ятимільйонним накладом друкує інтерв'ю з харківським військовим істориком, підполковником міліції С.М. Заворотновим, у якому той зробив припущення, що на території Української РСР можливо знайшли свій останній спочинок близько 800 японських військовополонених [46]. 8 травня 2007 р. Газета «Комсомольская правда в Украине» опублікувала матеріал під загальною назвою – «В Харькове обнаружили следы японских военнопленных». Автор цього репортажу поряд із коментарями С.М. Заворотнова використала свідчення очевидців подій 60-річної давнини [47].

Вперше документи про японських бранців у таборах військовополонених на території України потрапили до рук автора статті у 2002 – 2004 рр., під час роботи в фондах Державного архіву МВС України. Вже тоді й виник задум написати спеціальне дослідження на цю тему. Перша, та до недавнього часу єдина, наукова публікація безпосередньо присвячена темі японських інтернованих в Україні з'явилася 2008 р. у черговому числі фахового збірника «Сторінки воєнної історії України», що виходить мізерним накладом в Інституті історії України НАН України. Вже з назви статті видно, що її автор лише робить спробу зрушити проблему перебування японських

військовополонених на території України зі смуги забуття в контекст практичного вивчення. На основі унікальних архівних документів, що залучаються до наукового обігу вперше, досліджуються питання динаміки чисельності й руху контингенту японських бранців, а також смертності серед цього національного контингенту табірної мережі УПВІ Української РСР у 1946 – 1949 рр. [48].

Підсумовуючи аналіз історіографії проблеми японських інтернованих у таборах для військовополонених на території Радянського Союзу у повоєнний період і підкреслюючи очевидний прогрес у вивченні цієї тематики за останнє двадцятиріччя, водночас наголошуємо, що її українські сторінки поки що залишаються практично недослідженими. Існуючі праці стосуються переважно Далекого Сходу і Сибіру – регіонів, де концентрація японських інтернованих у різноманітних режимних установах НКВС (МВС) СРСР була найбільшою.

1. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. – М., 1962. – Т. 3; История Великой Отечественной войны Советского Союза. – М., 1963. – Т. 5; История Второй Мировой войны 1939 – 1945. В 12-ти томах. – М., 1980. – Т. 11 та інші.
2. Багров В.Н. Южно-Сахалинская и Курильская операции. – М., 1959; Бркс Л. За кулисами японской капитуляции. – М., 1971; Внотченко Л.Н. Победа на Дальнем Востоке. – М., 1971; Куминов Я.И. Разгром Квантунской армии Японии в 1945 году. – Благовещенск, 1960; Мишкевич Г. Победа над Японией. – М., 1947; Победа на Дальнем Востоке. – Хабаровск, 1985.
3. Бинецкий М. Японцы и мы // Суворовский натиск. – 1990. – 15, 25, 26 декабря; Исаков К., Галицкий В. Обретут ли покой усопшие? // Новое время. – 1990. – № 41; Тютрин В. Правда о японских военнопленных // Суворовский натиск. – 1990. – 29 декабря; Тавровский Ю. Судьба японских военнопленных: пора сказать правду // Известия. – 1991. – 11 января; Бандура Н. Трудные университеты Тюиты Тоисавы // Суворовский натиск. – 1991. – 9 мая; Богач В., Иванов М. Японцы в советском плену: реальность и вымыслы // Гипотеза. – 1991. – № 2; Бондаренко Е. Советский плен // Красное Знамя. – 1991. – 16 марта; Ларченков В. Время собирать камни. Еще раз к вопросу о японских военнопленных // Гипотеза. – 1991. – № 4; Евсеенко Н. Японцы на Удэлье // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 23 мая; Яковенко Д. О судьбе японских военнопленных в СССР // Даугава. – 1992. – № 2; Шебалин Г.Ф. Навечно остались в земле Кузнецкой // Наша газета. – 1993. – 21 января; Бурбыга М., Руднев В. Японцы в СССР не вторгались, но в русском плену были // Известия. – 1992. – 7 мая; Прокопенко А. Кто скажет правду о 37 тысячах умерших в СССР японских военнопленных // Российская газета. – 1992; Руднев В. Документы о советской каторге японских пленников // Известия. – 1992. – 25 января; Млечин Л. Цветы на забытых могилах // Новое время. – 1991. – № 10; его же. Японских пленников не отпускали домой, потому что вербовали из них агентов // Известия. – 1993. – № 194; Гармаев В. Сакура в снегах Забайкалья. Памяти японских военнопленных // Байкал. – 1992. – № 6; Ларченков В. «Бандзай» в нашу честь // Советский воин. – 1992. – № 3 – 4; Попов Ю. Японские столбы памяти // Советы Казахстана. – 1993. – 14 сентября та інші.
4. Кириченко А.А. Сколько ещё забытых могил // Новое время. – 1989. – № 40; его же. Следы оборвались в Тайшете. Японские военнопленные в ГУЛАГе // Шпион. – 1993. – № 1; его же. 210 тысяч японцев ждут нашей помощи // Новое время. – 1990. – № 41.
5. Кузнецов С.И. Интернирование японцев в СССР (1945 – 1956 гг.) в советской и российской историографии // Сибирь и Япония в Северо-Восточной Азии. – Иркутск, 2003. – С. 16 – 23.

6. Галицкий В.П. Архивы о лагерях японских военнопленных в СССР // Проблемы Дальнего Востока. – 1990. – № 6; его же. Вражеские военнопленные в (1941 – 1945 гг.) // Военно-исторический журнал. – 1990. – № 9; его же. Японские военнопленные в СССР: Правда и домыслы // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 4; его же. Японские военнопленные и интернированные в СССР // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3.
7. Бондаренко Е.Ю. «Жестокий русский плен»? (свидетельствуют японцы) // Проблемы Дальнего Востока. – 1989. – № 3; её же. Голос народной памяти (читатели о статье о японских военнопленных) // Проблемы Дальнего Востока. – 1991. – № 2; её же. Судьба пленных: Токийский и Хабаровский международные процессы над японскими военными преступниками и их последствия (1948 – 1949 гг.) // Россия и АТР. – 1993. – № 1. – С. 117 – 123; её же. «Школы коммунизма» для японских военнопленных: Об идеологической обработке в советских лагерях // Россия и АТР. – 1993. – № 1. – С. 133 – 140; её же. Долгое возвращение из плена. (К истории репатриации японских военнопленных из СССР) // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – № 4. – С. 102 – 107; её же. Долгий путь плена // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – № 4. – С. 38 – 47; её же. Японские военнопленные на территории советского Приморья в послевоенные годы // Рациональное использование биоресурсов Тихого океана: Тезы докладов Всесоюзной конференции 8 – 10 октября 1991 г. – Уссурийск, 1992. – С. 55 – 58.
8. Галицкий В.П. Венгерские военнопленные в СССР // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 10. – С. 44 – 54; его же. Финские военнопленные в лагерях НКВД: (1939 – 1953 гг.): Монография / Под ред. В.С. Ещенко. – М., 1997.
9. Кузнецов С.И. Сколько японцев похоронено в СССР // "Версия". Региональный ежемесячник. – Иркутск, 1991. – № 5.
10. Graveyards of Japanese war prisoners in Irkutsk Region. – М., 1992.
11. Иностранцы в Сибири: Интернирование, плен, ссылка // Научно-информационный бюллетень Гуманитарного общественно-научного центра. – Иркутск, 1994. – Октябрь; Японские военнопленные в Сибири (1945 – 1956 гг.) // Научно-информационный бюллетень Гуманитарного общественно-научного центра. – Иркутск, 1995. – Август.
12. Базаров О.Д., Кузнецов С.И. В сибирском плену. – Улан-Удэ, 1994.
13. Кузнецов С.И. Японские военнопленные в СССР после второй мировой войны, 1945 – 1956 гг.: Дис... д-ра ист. наук. – Иркутск, 1994.
14. Кузнецов С.И. Японские военнопленные в Сибири (1945 – 1956 гг.) (Источниковедческий аспект) // Байкальская историческая школа: Проблемы региональной истории. Тезы научной конференции. – Иркутск, 1994. (В соавт. с О.Д. Базаровым.); его же. Материалы архива Д. Макарура о японских военнопленных в СССР (1945 – 1956 гг.) // Россия, Сибирь и страны Азиатско-Тихоокеанского региона. Тезы докладов научно-практической конференции. – Иркутск, 1994; его же. Эксплуатация труда японских военнопленных в СССР (1945 – 1956) // Тоталитаризм и личность. Тезы докладов международной научно-практической конференции. – Пермь, 1994; его же. Репатриация и социальные процессы в послевоенном японском обществе // Диаспоры в историческом времени и пространстве. Национальная ситуация в Восточной Сибири. Тезы докладов международной научно-практической конференции. – Иркутск, 1994;
15. Кузнецов С.И. Проблема военнопленных в российско-японских отношениях после Второй мировой войны: Учебное пособие. – Иркутск, 1994; его же. Японцы в сибирском плену (1945 – 1956 гг.). – Иркутск, 1997.
16. Бондаренко Е.Ю. Японские военнопленные в российских лагерях // Социально-экономические и политические процессы в странах Азиатско-Тихоокеанского региона / Сборник статей. – Владивосток, 1997. – С. 40 – 42; Еланцева О.П. Лагерь

- японских военнопленных на строительстве железной дороги Комсомольск – Советская гавань // Социально-экономические и политические процессы в странах Азиатско-Тихоокеанского региона / Сборник статей. – Владивосток, 1997. – С. 42 – 44.
17. Кузьмина М.А. Плен: Японские военнопленные в Хабаровском крае. – Комсомольск-на-Амуре, 1996.
 18. Бондаренко Е.Ю. Японские военнопленные на Дальнем Востоке России в послевоенные годы. – Владивосток, 1997.
 19. Базаров О.Д. Японские военнопленные в Бурятии, 1945 – 1948 гг.: Дис... канд. ист. наук. – Иркутск, 1997.
 20. Базаров О.Д. «Сибирское интернирование»: Японские военнопленные в Бурятии (1945 – 1948 гг.). – Улан-Удэ, 1997.
 21. Спиридонов М.Н. Японские военнопленные в Красноярском крае (1945 – 1948 гг.). Проблемы размещения, содержания и трудового использования: Автореф. дис... канд. ист. наук. – Красноярск, 2001.
 22. Карасев С.В. Японские военнопленные в Читинской области: 1945 – 1949 гг.: Автореф. дис... канд. ист. наук. – Иркутск, 2002.
 23. Бондаренко Е.Ю. Иностранцы военнопленные на Дальнем Востоке России (1914 – 1956). – Владивосток, 2002.
 24. Бондаренко Е.Ю. Иностранцы военнопленные на Дальнем Востоке России: 1914 – 1956 гг.: Автореф. дис... д-ра ист. наук. – Владивосток, 2004.
 25. Катасонова Е.Л. Сибирский плен: нерешенные проблемы // Япония сегодня. – 2000. – Октябрь; её же. За кулисами решения судьбы военнопленных // Япония сегодня. – 2001. – Январь.
 26. Катасонова Е.Л. Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав: Монография / ред. Федоров А.В. – М., 2003.
 27. Карасев С.В. Японские военнопленные на территории Читинской области (1945 – 1945 гг.). – Иркутск, 2003; его же. Японская армия в советско-японской войне 1945 г. и вопросы плена. – Иркутск, 2004; его же. Вопросы идеологической работы в ходе советско-японской войны 1945 года. – Иркутск, 2006; его же. Проблемы плена в советско-японской войне и их последствия (1945 – 1956 годы). – Иркутск, 2006.
 28. Карасев С.В. Японские военнопленные: мифы и реальность // Вестник Иркутского государственного технического университета. – Иркутск, 2004. – № 4. – С. 41 – 45; Карасев С.В., Кузнецов С.И. Иностранцы военнопленные в японском плену в период Второй мировой войны // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2005. – № 3. – Т. 2. – С. 42 – 47; Карасев С.В. Содержание в плену в СССР высшего командного состава армий, противостоящих войскам РККА в ходе советско-японской войны 1945 г. // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2006. – № 3. – С. 134 – 139; его же. Идеологическая работа СССР на территориях, оккупированных в ходе советско-японской войны 1945 г. // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2006. – № 2. – Т. 1. – С. 182 – 187; Карасев С.В., Кузнецов С.И. Последний император Китая: интернирование в Советский Союз // Силовые структуры России: страницы истории. – Иркутск, 2004. – С. 213 – 240; Карасев С.В. Безымянные лица войны. – Иркутск, 2004; его же. Политическое воспитание военнослужащих японской армии в 1941 – 1945 годах (на примере Квантунской армии) // Силовые структуры России и военные конфликты. – Иркутск, 2005. – С. 79 – 103; его же. Японские военнопленные // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область: В 4 томах. – Новосибирск, 2006. – Т. IV: С – Я. – С. 425 – 426.
 29. Карасёв С.В. История плена: советско-японская война и ее последствия (1945 – 1956 годы): Автореф. дис... д-ра ист. наук. – Улан-Удэ, 2007.
 30. Шишов А.В. Россия и Япония. История военных конфликтов. – М., 2001.

31. Можейко И.В. Западный ветер – ясная погода. – М., 2001.
32. Черевко К.Е. Серп и мотол против самурайського меча. – М., 2003.
33. Усов В.Н. Последний император Китая Пу И (1906 – 1967). – М., 2003.
34. Черевко К.Е., Кириченко А.А. Советско-японская война (9 августа – 2 сентября 1945 г.). Рассекреченные архивы (предыстория, ход, последствия). – М., 2006.
35. Мацуй Хісао. Незабутні спогади про полон (яп. мовою). – Токіо, 1995; Мазда Токусіро. Коротка історія сибірського інтернування (яп. мовою). – Токіо, 1995; Сайто Куніо. Повесть про військовополоненого в Сибіру (яп. мовою). – Токіо, 1990; його ж. Солдати, що їх оплакують (яп. мовою). – Токіо, 1993; Сайто Рокуро. Сибір у спогадах (яп. мовою). – Б.м., 1994. – Т. 1 – 2; його ж. Пісня про Сибір на схилі років (яп. мовою). – Б.м., 1995; Сірай Хісая. Сибірське інтернування японських військовополонених з погляду міжнародного права (яп. мовою) // Щорічник товариства з вивчення Росії та Східної Європи. – 1994. – № 23; його ж. Табори військовополонених японців у Сибіру. Альбом. (яп. мовою). – Токіо, 1990; його ж. Міжнародне право захищає права військовополонених (яп. мовою) // Дзембо. – 1997. – № 8.
36. Савагі Хісае. Мої розповіді про Сибір (яп. мовою). – Токіо, 1988; Сего Сакамото. Звали дівочку Мариной // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 6 февраля; Таро Мураи. Пламя в 40-градусный мороз // Молодой дальневосточник. – 1991. – № 4; Като Кюдзо. Сибирь в сердце японца. – Новосибирск, 1992; Рютаро Хонда. Как для японских военнопленных Сибирь стала матушкой // Комсомольская правда. – 1994. – 1 марта.; Есида Ю. Воспоминания о жизни Заозерной // Япония сегодня. – 1997. – Ноябрь.
37. Карпов В., Ларченков В. Последний поход Квантунской армии // Гипотеза. – 1993. – № 9 – 10; Агафонов С. Майор Карпов ставит в трудное положение правительства России и Японии // Известия. – 1993. – 11 ноября; Барковский А., Карпов В. Сибирь восходящего Солнца // Сын Отечества. – 1993. – № 35; Карпов В. Искуплением чужих грехов закончился для 500 000 японских солдат разгром Квантунской армии // Красная звезда. – 1995. – 2 сентября.
38. Карпов В. Битва, яка не завершилася миром // Народна армія. – 1995. – 18, 22 серпня.
39. Карпов В. Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии. 1945 – 1956 гг. – К. – Львов, 1997.
40. Карпов В. Бранці Сталіна. Сибірське інтернування японської армії (яп. мовою): Пер. з рос. Рьодзі Нагасе. – Хоккайдо, 2001.
41. Карпов В.В. Полонення та репатріація Квантунської армії (1945 – 1956 рр.): Дис... канд. іст. наук. – К., 2004; його ж. Полонення та репатріація Квантунської армії (1945 – 1956 рр.): Автореф. дис... канд іст. наук. – К., 2004. – 22 с.
42. Карпов В.В. Політична індоктринація японських солдатів і офіцерів у радянському полоні (1945 – 1949 рр.) // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч. 1(6). – С. 67 – 79; його ж. Інтернування японської армії Збройними Силами СРСР в серпні 1945 року // Збірник наукових праць гуманітарного факультету Національної академії оборони України. – 2004. – № 2 (39). – С. 22 – 28; його ж. Політична обробка японських військовополонених в таборах та їх опір радянській системі цінностей (1945 – 1949 рр.) // Вісник історії. Збірник наукових статей Київської політехніки. – К., 2004. – Вип. 20; його ж. Репатріація японських військовополонених з СРСР в Японію (1946 – 1956 рр.) // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, Л.Л. Макаренко. – К., 2004. – Вип. LVI (56). – С. 214 – 221.
43. Карпов В.В. Полонення та репатріація Квантунської армії (1945 – 1956 рр.): Автореф. дис... канд іст. наук. – К., 2004. – С. 16 – 19.
44. Провозина Е. По следам «Пленников Сталина» // Камуфляж. – 2005. – № 1 (26). – С. 42 – 45.

45. Карпов В. Особенности пребывания японских военнопленных в СССР (1945 – 1956 гг.) // Військовий полон та інтернування. 1939 – 1956. Погляд через 60 років / Матеріали міжнародної наукової конференції 2 – 4 червня 2006 р. – К., 2008. – С. 263.
46. Sankei shimbun. – 2006. – 10 June.
47. Костенко Т. В Харькове обнаружили следы японских военнопленных // Комсомольская правда в Украине. – 2007. – 8 мая.
48. Потильчак О.В. Японські військовополонені Другої світової війни на території України: до питання постановки проблеми // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – К., 2008. – Вип. 11. – С. 302 – 308.

Юрій Приходько
(м. Київ)

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ Й СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ПЕРЕМОГИ В КОНОТОПСЬКІЙ БИТВІ 1659 р.

Розглянуті інституційні аспекти державотворчих і соціально-економічних перетворень в Україні, що були закріплені Гадяцькою унією 1658 р., які і стали підґрунтям військової перемоги в Конотопській битві 1659 р.

Рассматриваются институциональные аспекты государственно-образующих и социально-экономических преобразований в Украине, которые нашли свое воплощение в Гадячской унии 1658 г. и стали основой военной победы в Конотопской битве в 1659 г.

Метою та завданнями статті є розгляд державотворчих й соціально-економічних процесів через вивчення інституційних перетворень в тогочасній Україні як підґрунтя військової перемоги під Конотопом 1659 р.

Конотопська битва 1659 р. досліджена в історіографії ХХ – ХХІ ст. досить ґрунтовно. Особливо плідно працюють в об'єктивному висвітленні подій 350-річної давнини сучасні історики А. Бульвінський, В. Горобець, О. Сокирко, Т. Чухліб, Т. Яковлева, Ю. Мицик, Ю. Кузьменко.

Переможні битви 1648 – 1649 рр. сприяли утвердженню Української держави під назвою «Військо Запорозьке». Швидка організація державного життя на визволених територіях, глибоке та послідовне її інституційне забезпечення засвідчили, що національно-визвольна війна відкрила широку перспективу для майбуття українського народу.

Гетьман зі старшиною брали до уваги не тільки державотворчий досвід Запорозької Січі й Великого князівства Литовського, а й державницькі традиції Київської Русі та Галицько-Волинського королівства, пам'ять про які жила поміж української православної шляхти, духовенства, козаків. Про небезпідставність ідеї утвердження козацької держави добре знали в Західній Європі ще задовго до 1648 р. Назва Української держави як Велике князівство Руське, що визнавалася Річчю Посполитою в Гадяцькому трактаті 1658 р., відображала послідовність державотворчої традиції в українських землях.

Чигирин виступив в якості столиці (в значенні місця перебування уряду) новоствореної держави. Колишня столиця Війська Запорозького Запорозька Січ спорожніла. І лише пізніше, коли гетьманське урядування породило велику кількість незадоволених, вона відтворилася знову і стала пристановищем незгодних, а